

Hän ja muut: **väitöskirja pronomineista ja ihmisistä**

KATRI PRIIKI: *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä.* Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 432. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku 2017. 90 + 124 sivua.

Pronominit ovat kielen ja kommunikaation ydin. Niillä voi viitata mihin tahansa keskustelumaailmassa olemassa olevaan referenttiin, ja näin ne heijastavat laajinta luokittelua, mikä meillä maailmasta on. Pronominit sekä kuvaavat että myös luovat referenttejä, ja pronominivalinnalla keskustelijat pystyvät hahmottamaan kontekstin pääpiirteitä. Kielet eroavat toisistaan kuitenkin sekä pronominien määrän että käytön suhteen. Suomen kielessä on kolme demonstratiivivartaloa (*tämä, se ja tuo*) ja persoonapronomini *hän*, jotka muodostavat yhdessä kolmannen persoonan henkilöviittausten rungon. Ne ovat mielenkiintoisia sekä suomen kielen käytön kannalta että typologisesta näkökulmasta. Ei siis ihme, että pronominit ovat olleet fennistiikassa jatkuvasti esillä. Katri Priikin Turun yliopistoon tekemä väitöskirja lisää aiheeseen kuitenkin paljon uutta monestakin näkökulmasta, mitä esittelen seuraavassa.

1. Tutkimusaihe ja -metodi

Katri Priiki määrittelee tutkimuksensa metodiksi vuorovaikutussosiolingvistiikan, joka tarkoittaa, että perinteisempi 1960-luvulla syntynyt sosiolingvistiikka on yhdistetty suomalaisessa kielitieteessä jo melkein yhtä perinteiseksi muodostuneeseen vuorovaikutuksen tutkimukseen. Sosiolingvistiikkaa pidetään yleensä kielellisen variaation tutkimuksena. Variaatio voidaan nähdä monella eri tavalla, yleensä kuitenkin kytkettynä puhujien ikään, sukupuoleen, sivistystasoon tai puhutilanteen ominaisuuksiin. Priikin väitöskirjassa on kyseessä yhden alueen – Kaakkois-Satakunnan – puhekieli, mikä on tutkimusaiheen kannalta tärkeää siinä mielessä, että juuri Satakunnassa on myös kansakielessä käytetty *hän*-pronominia. Tämän seudun

puheessa *hän*-pronominin käyttö ei siis ole vain kirjakielen vaikutusta kuten joissakin muissa Suomen murteissa. Määräiseen henkilöön viitattaessa tällä alueella on neljä mahdollista pronomina: kolme demonstratiivia eli *se*, *tämä* (yleensä lyhyessä muodossa *tää*) ja *tu* (yleensä muodossa *toi*) sekä persoonapronomini *hän*. Näiden neljän vaihtoehdon käyttöä Priiki tarkastelee sekä puhujaryhmät että eri tilanteet huomioon ottaen.

Väitöskirjan menetelmissä on paljon uutta. Aineistona on käytetty Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen puitteissa kerättyjä keskusteluita. *Hän*-, *tää*-, *se*- ja *toi*-esiintymät on koottu tietokantaan, mikä on antanut mahdollisuuden tilastollisten menetelmien (päättöpuut ja satunnaismetsät) käyttöön. Toisaalta sama aineisto on sopinut myös laadulliseen keskusteluanalyysiin. Joitakin tutkimuskysymyksiä (pääasiassa *hän*-pronominin kohteliaisuuteen liittyvää käyttöä) Priiki tarkastelee myös kyselytutkimusten avulla kansanlingvistikä näkökulmasta. Näin on syntynyt ainutlaatuinen yhdistelmä määrällisiä ja laadullisia menetelmiä, joka erottaa tämän tutkimuksen aikaisemmista, pääosin keskustelun laadulliseen tutkimukseen pohjautuvista tutkimuksista (esim. Laury 1997, Seppänen 1998, Etelämäki 2006). Ihan uutta laadullisten ja määrällisten menetelmien yhdistäminen ei tietenkään ole (ks. esimerkiksi Lappalainen 2004), mutta tilastolliset menetelmät ovat kehittyneet viime vuosikymmenillä nopeaa vauhtia, mikä on antanut paljon uusia mahdollisuuksia.

2. Väitöskirjan artikkelit

Väitöskirja koostuu viidestä aikaisemmin julkaistusta artikkelista ja johdantoluvusta. Artikkelit ovat perusteellisesti suunniteltuja ja muodostavat hyvän kokonaisuuden. Johdantoluvussa esitetään perusteellisesti teoreettinen tausta ja kootaan tulokset.

Artikkeli ”Antagonistin äänellä” on kvalitatiivinen tutkimus yhdestä keskustelusta. Se eroaa metodologisesti hyvin paljon muista artikkeleista, mutta muodostaa kuitenkin selkeän lähtökohdan koko väitöskirjalle: pronominivaihtelulla ilmaistaan arkikeskustelussa monenlaista, ja seuraavien artikkelien tehtäväksi jää selvittää asiaa kvantitatiivisilla metodeilla tarkemmin. Priiki analysoi, miten ja miksi kertoja viittaa erittäin usein *hän*-pronominilla samaan henkilöön, entiseen poikaystävänsä. *Hän*-pronominin tehtävänä tässä valituskertomuksessa on esittää puhujan ironista suhtautumista referenttiin, koska muihin henkilöihin viitataan *se*-pronominilla. Tällainen funktio alun perin logoforiselle *hän*-pronominille näyttää syntyneen referenttitilanteissa, joissa kuulopuhe yhdistyy vähättelyyn. Priiki näyttää selvästi, miten kertomuksessa yhdistyvät toisaalta kerronnan kulku ja suora referointi kerronnan osana, toisaalta kertomuksen tapahtumien ja kertomuksen avulla tilanteeseen tuodun antagonistin evaluaatio.

Artikkelin ”Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän*, *se*, *tää* ja *toi* subjekteina” tavoite on käyttää kvantitatiivisia menetelmiä siihen, mihin kvalitatiiviset menetelmät eivät pysty: näyttämään, miten pronominiinvalintaan vaikuttavat edellinen viittaus, lauseenjäsenfunktio, verbityyppi ym. Uutena näkökulmana Priiki nostaa esiin virittyneisyyden pronominiinvalinnan kriteerinä: aineisto osoittaa, että jos referenttiin on viitattu pronominiin kerran, siihen todennäköisesti viitataan samalla pronominiin myös seuraavan kerran. Kolme neljästä tutkitusta pronominiinista osoittaa taipumusta ketjuuntumiseen; vain *tää* ei yleensä muodosta viittausketjuja. *Hän* ja *se* ovat subjekteja useammin kuin *tää* ja *toi*, mikä osoittaa taas kerran, että *se*-pronominin käyttö muistuttaa persoonapronomineja. Suurin yllätys on kuitenkin, kuten myös kirjoittaja toteaa, että *hän*-pronominin ei lieviä logoforisesta kontekstista päälauseeseen puheaktiverbien

tapauksessa. Näyttää siis siltä, että epäsuora puhe tarvitsee voimakkaan pronomini-indeksin, jota ei voi ”laimentaa” käyttämällä samaa pronominia johtolauseessa.

Artikkeli ”*Se oli iha hullu se hammaslääkäri*. Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *se, hän, tää* ja *toi* eteenpäin lohkeavan konstruktion osina ja ensimmäintoina” käsittelee eteenpäin lohkeavaa konstruktiota (esimerkiksi *se oli iha hullu se hammaslääkäri* tai *kyl se on aika sitkee tää tein Karri kans*) ja sen osana olevia pronomineja. Artikkelissa annetaan lohkeamakonstruktioille perusteellinen määritelmä, jollaista ei tähän asti tällä tarkkuudella ole tietääkseni esitetty. Tarkka määrittely puolestaan mahdollistaa aineiston tilastollisen analyysin, joka osoittaa taas kerran, että *se* ja *hän* käyttäytyvät eri tavalla kuin *tää* ja *toi*. Priiki tuo selvästi esille sen, että lohkeamakonstruktiot eivät ole keskustelutilanteessa virheitä vaan yksi tapa viitata mm. uusiin referentteihin. Vahvasti demonstratiiviset *tää* ja *toi* sopivat hyvin siihen tehtävään.

Artikkeli ”Henkilöviitteisten kolmaspersoonaisen pronominin vaihtelu Satakunnan nykypuhekielessä keskustelukumppanin tuttuuden mukaan” käsittelee samaa aineistoa siitä näkökulmasta, onko nauhoitustilanteessa mukana henkilö (eli nauhoittaja), jota kaikki eivät tunne. Samalla tarkastellaan myös pronominin ja puhujien iän korrelaatiota. Mielenkiintoisena sivutuloksena selviää, että vanhemmilla puhujilla on enemmän *tää* ja *toi*-pronominia. Tärkein tulos on kuitenkin se, että *hän*-pronominia käytetään kaikissa ikäryhmissä enemmän, jos läsnä on vieras ihminen. Tämän ilmiön syynä on kohteliaisuusperiaate, jota tässä artikkelissa on käsitelty arkielämässä vallitsevan kohteliaisuuskäsityksen mukaan. Näyttää siltä, että tuntemattoman kanssa puhuminen vaatisi aina kohteliaista puhetapaa, johon kuuluu kirjakielinen *hän*-pronomini. Artikkelissa käytetään myös kielenpuhujille tehdyn kyselyn tuloksia. Niistä tärkeänä piirteenä nousee esiin tiedostamattomuus. Kaikkia kielen piirteitä ei tiedosteta samalla tavalla. Esimerkiksi *hän*-pronominin tiedetään hyvin sen kuuluminen kirjakielen ja ”kohteliaaseen” puhetapaan, mutta kyselyyn vastanneet eivät olleet tietoisia sen logoforisesta funktiosta.

Artikkeli ”Puhutun suomen kielioppia ja yksilöllistä vaihtelua. Kvantitatiivinen tutkimus *hän*-pronominin Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä” kokoaa kaikki aikaisemmissa artikkeleissa käytetyt muuttujat yhteen ja analysoi niitä kvantitatiivisesti satunnaismetämenetelmän avulla. Satunnaismetät eivät kielitieteessä ole vielä kovin tavallinen tutkimusmenetelmä, mutta kirjoittaja on selvinnyt hyvin metodin esittelystä myös ”maallikkolukijalle”. Aikaisempien tutkimusten perusteella on aika odotuksenmukaista, että logoforisuus osoittautui kaikkein parhaiten *se*- ja *hän*-pronominin vaihtelua selittäväksi ilmiöksi, mutta uutta on se, että virittyneisyys on melkein yhtä tärkeää. Artikkelin tärkein osa kuvailee kuitenkin yksilöllisiä eroja, niin sanottuja puhujaprofiileja. Käy ilmi, että *tää*- ja *toi*-pronomineja on huomattavasti enemmän vanhemmilla puhujilla, kun nuorilla niitä korvaa *se*. Toisaalta logoforisuuden heikko tiedostaminen näyttää olevan yhteistä eri puhujaryhmille. Näkyykö siinä suomen kolmivartaloisen demonstratiivijärjestelmän lopun alku? Toivottavasti ei. Onhan pidettävä mielessä, että tämä tutkimus käsittelee vain henkilöviitteisiä pronomineja eikä koko demonstratiivijärjestelmää.

3. Tuloksia ja pohdintoja

Väitöskirjan johdanto-osa tarjoaa teoreettisen johdatuksen ja kokoaa väitöskirjan tulokset yhteen. Suomen pronominijärjestelmän kannalta tutkimuksessa on saatu uusia tietoja jokaisesta pronominista. Johdanto-osan luvussa 5 tulokset on koottu pronomineittain erittäin onnistuneesti. *Se* on yleisin ja neutraalein henkilöviitteinen pronomini, *hän*-pronominia käytetään

usein samanlaisissa anaforisissa konteksteissa, mutta tunnusmerkillisenä joko logoforisesti, ironisesti tai kohteliaasti. *Tää* ja *toi* ovat paljon vähemmän frekventtejä; ne esiintyvät pääosin ensimainintoina ja eteenpäin lohkeavien konstruktioiden pronominosana. *Tää* viittaa uuteen referenttiin, jota puhuja määrittelee ja nostaa esiin, *toi* viittaa taas vähemmän keskeiseen referenttiin, joka löytyy sekä puhujan että vastaajan huomiopiirin ulkopuolelta.

Priikin aineistosta nousee useita yleistoreettisesti kiinnostavia aiheita. Suomen kielen ainutlaatuisen pronominijärjestelmä vie eteenpäin tutkimuksia siitä, mitä pronomineilla pystyy puheessa tekemään. Kun aihe on rajattu poissaoleviin henkilöihin, suuri osa pronominiin käytökonteksteista jää kuitenkin tarkastelun ulkopuolelle. Toisaalta aineisto on rajattu yksiköllisiin referentteihin. Vaikka se on väitöskirjan kokonaisuuden kannalta ymmärrettävää, on monikkomuotojen sivuuttaminen hieman harmillista, koska on mahdollista, että monikolliset pronominit käyttäytyvät eri lailla.

Suomen demonstratiivijärjestelmän rinnalla väitöskirja tuo esiin myös muita yleistoreettisesti mielenkiintoisia aiheita. Yksi niistä on varmasti logoforisuus kategoriana. Priiki on kehittänyt logoforisuuden jatkumon (kuviona johdanto-osan s. 46), jonka avulla pystyy selittämään *hän*-pronominin käyttöä. Sopisiko se myös muihin kieliin, joissa on logoforinen pronomini? Väitöskirjassa on esitetty itsestään selvänä, että toisaalta *tää* ja *tämä* ja toisaalta *toi* ja *tuo* ovat saman pronominin muotoja. Voisiko sitä kuitenkin kyseenalaistaa? Kun kerran kyseessä ovat niin frekventit kielenyksiköt, voivatko jopa eri variantit ja niiden muodot käyttäytyä eri tavalla? Kielen käytön kannalta hyvin tärkeä aihe on myös kohteliaisuus. Mitä kohteliaisuus ylipäänsä on, kun samalla *hän*-pronominilla voi olla kohtelias virallisessa ympäristössä ja pilkata epävirallisessa? Edelleen, kun väitöskirja tarkastelee henkilöviittauksia, päästäänkö sen kautta lähemmäs myös sitä, mitä toinen ihminen meille on? Priikin väitöskirja on siis kokonaisuutena juuri sellaista arvokasta lajia, joka sekä vastaa että kysyy.

RENATE PAJUSALU

renate.pajusalu@ut.ee

Tarton Yliopisto,

Ülikooli 18, Tartu 50090, Viro

Lähteet

- ETELÄMÄKI, MARJA 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominista* tämä. SKS, Helsinki.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKS, Helsinki.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiaan*. SKS, Helsinki.